

TUR147 TÜRKİYE TÜRKÇESİ SES BİLGİSİ

(13. HAFTA)

Söz Öbeklerinde Vurgu

Geleneksel dilbilgisinde öbek, en az iki sözcüğün yan yana gelerek oluşturduğu anlamsal bütünlük olarak yorumlanmaktadır. Modern dilbilimde ise, tek bir sözcüğün de öbek oluşturabildiği varsayılmaktadır. Dilbilimdeki öbek yapı tanımından hareketle öbek vurgusu, sözcük vurgusuyla bire bir aynıdır. Bunun aksi olarak geleneksel dilbilgisinde öbek, iki sözcükten oluştuğu için vurgunun yeri değişebilmektedir.

Sözcükler tümce içerisinde öbek yapı oluşturdukça yeni bir vurguya sahip olmaktadır. İki bazen daha fazla sözcüğün vurguları ortadan kalkmakta veya pek zayıflamakta, onların yerine baskınlığı fazla bir vurgu öbeğe hâkim olmaktadır. Bu tür vurgulara öbek vurgusu denilmektedir (Banguoğlu 2011: 119).

Öbekte vurgu, genel olarak ilk sözcüğün son seslemindedir.

a. Belirtili Ad tamlamasında Vurgu

ağa**CIN** dalı, e**VİN** balkonu, duva**RIN** harcı...

b. Belirtisiz Ad Tamlamasında Vurgu

so**KAK** lambası, bah**ÇE** kapısı, tele**FON** kulaklığı...

c. Sıfat Tamlamasında Vurgu

gü**ZEL** kız, aka**CAK** kan, ağla**YAN** çocuk...

ç. Edat Grubunda Vurgu

be**NİM** gibi, saba**HA** kadar, öğle**DEN** sonra...

d. Sayı Grubunda Vurgu

Sayı grubunda vurgu ikinci sözcüğün son hecesindedir.

Doksan **BEŞ**, yirmi **ALTI**, on **BEŞ**...

e. Kısaltma Grubunda Vurgu

Kısaltma gruplarında vurgu, ikinci sözcüğün son seslemindedir.

e.1. İsnat Grubu

saçı u**ZUN**, karnı **TOK**, başı **DİK**...

e.2. Yükleme Grubu

yüzü a**ŞKIN**, yapılan ten**KİT**, insanı tak**DİR**...

e.3. Yönelme Grubu

uykuya dü**ŞKÜN**, insana ya**KIN**, başa be**LA**...

e.4. Bulunma Grubu

devede ku**LAK**, arada **BİR**, yükte ha**FİF**...

e.5. Ayrılma Grubu

yandan çark**LI**, kafadan sa**KAT**, sonradan gör**ME**...

e.6. Vasıta Grubu

bizimle birlik**TE**, konuyla ilgi**Lİ**, hicranla do**LU**...

İkilemede Vurgu

“Türkçe anlatımda bir sözcüğün ya da yansımali bir biçiminin, ister olduğu gibi, isterse bir ölçüde sesletimi değiştirilerek yinelenmesine, eğer sözcük bir niteleyiciyse, ilk “ünsüz+ünlü” seslerine /mprs/ ünsüzlerinden biri eklenerek o sözcüğün başına getirilmesine veya bir sözcüğün anlam ilişkilerine dayalı olarak yakın anlamlı, karşıt anlamlı ya da anlam ilişkisi içinde bulunduğu bir başka sözcükle eşleştirilmesine ikileme denilmektedir” (Uzun 1993: 35).

İkilemelerde vurgu çoğunlukla, birleşik sözcüklerde ve öbeklerde vurguda olduğu gibi ilk sözcüğün son seslemindedir.

- Türkçe anlatımda bulunan bir sözcük ya da yansımali bir biçim ikileme olarak kullanıldığında vurgu, ilk sözcüğün son seslemi üzerinde bulunmaktadır.

pİRIL pırıl, ca**YIR** cayır, kü**TÜR** kütür...

- Türkçe anlatımda bulunan bir sözcük ya da yansımali bir biçim, bir ölçüde sesletimi değiştirilerek kullanıldığında vurgu, yine ilk sözcüğün son seslemi üzerinde bulunmaktadır.

ça**TIR** çutur, ga**CUR** gucur, ka**TUR** kutur...

- Niteleyici durumundaki sözcüğün önüne pekiştirmek üzere /mprs/ ünsüzlerinden biri getirildiğinde vurgu, bu pekiştirme bölümünün üzerindedir.

KIPkırmızı, **KUP**kuru, **IP**ıslak...

- Bir sözcük, anlam ilişkilerine dayalı olarak yakın anlamlı ya da karşıt anlamlı bir başka sözcükle ikileme oluşturduğunda vurgu, ilk sözcüğün son seslemindedir.

iTE kaka, iç**Lİ** dışlı...

- Anlam ilişkisi içinde bulunan iki sözcük ikileme olarak kullanıldığında vurgu, genellikle ikinci sözcüğe kaymaktadır.

ana ba**BA**, ara **SOR**...

Birleşik Sözcükte Vurgu

Türkçede birleşik vurgusu pek çok araştırmacı tarafından ele alınarak incelenmiş, özellikle birleşğin sözdizimsel oluşumuyla vurgusu arasında bir ilişkinin olup olmadığı sorusuna yanıt aranmıştır. (Demircan 1977: 263-275). Yapılan çalışmalar içinde birleşğin seslem sayısı ve seslemin yapısı ile vurgunun yeri arasında bir ilişkinin olabileceği varsayımı daha mantıklı gibi görünse de aynı biçimde oluşturulmuş ve aynı seslem sayı ve yapısına sahip birleşiklerin farklı vurgu biçimleri sergilemesi bu görüşün de birleşik vurgusu sorununa tam bir çözüm getiremediğini göstermektedir (Ergenç 2002: 31).

Türkçedeki birleşik vurgusunun nasıl belirlendiğini ortaya koyarken biçimbilimsel, anlambilimsel ve sözdizimsel işlemleri bir arada düşünmek gerekir.

- Birleşik sözcüklerin çoğunda vurgu, sonda olmakla birlikte bazı birleşik sözcüklerde vurgu, ilk seslem üzerinde yer almaktadır.

YÜZbaşı, **BAŞ**çavuş, **BAŞ**bakan...

- Birleşği oluşturan ilk sözcük birden çok seslemliyse vurgu, ilk sözcüğün son seslemindedir.

bi**RE**bir, cu**MAR**tesi, ba**ŞI**bozuk...

- Birleşik eylemlerde vurgunun yeri değişebilmektedir.

Eğer yardımcı eylem kendinden önceki sözcükle bitiyorsa vurgu, ilk seslem üzerinde olur.

AFfetmek, **EM**retmek, **SAB**reylemek...

Yardımcı eylem ilk sözcükle bitişmiyorsa vurgu, ilk sözcüğün son sesleminde olur.

has**TA** olmak, hay**RAN** olmak, tele**FON** etmek...

Bir eylem ile bir yardımcı eylemden kurulan birleşik eylemlerde vurgu, esas eylem ile yardımcı eylemi bağlayan zarf eylem biçimbirimi üzerindedir.

ka**LAK**almış, sü**RE**gelen, ya**ZAD**urmak...

- Anlamca kaynaşmış ve deyimleşmiş birleşik eylemlerde vurgunun yeri değişebilmektedir.

Birinci sözcük iki seslemliyse vurgu, genellikle bu sözcüğün son seslemindedir.

gö**NÜL** vermek, ça**MUR** atmak, cep**HE** almak...

İlk sözcük bağımlı biçimbirim almışsa vurgu, genellikle biçimbirim üzerinde olur.

ba**ŞA** kakmak, di**ŞE** dokunmak, göz**DEN** düşmek...

İlk unsur birleşik sözcük ise vurgu, genellikle ilk sözcüğün ilk sesleminde olur.

BAŞ gözetmek, **YÜZ**suyu dökmek...

- “ölçer” sözcüğüyle oluşan birleşik sözcüklerde vurgu, ilk sözcüğün son seslemindedir.

a**Ç**ölçer, aç**LİK**ölçer, **GAZ**ölçer, ba**SIN**çölçer...

- “giller” biçimbirimiyle oluşan birleşik sözcüklerde vurgu, ilk sözcüğün son seslemindedir.

bak**LA**giller, aba**NOZ**giller...

- Yukarıdaki “ölçer” sözcüğündeki türetim biçimbirimi –Ar’lı yapılarda vurgu ilk sözcüğün son seslemideyken aynı türetim biçimbirimi kullanılarak aynı biçimde oluşturulmuş kimi birleşiklerde de vurgunun sağa doğru kayarak ikinci sözcüğün son seslemine kadar gittiği görülebilmektedir.

barış**seVER**, vatan**seVER**, biçerdö**VER**...

- İkinci sözcüğü bir başka türetim biçimbirimiyle adlaştırılmış bileşiklerde vurgu, yine birleşik sözcüğün son seslemindedir.

böcek**kaPAN**, dalkuru**TAN**, ocak**batıRAN**...

Yukarıdakilerden hareketle birleşik sözcük vurgusunu belirlemede biçimbilimsel, sözdizimsel ve anlambilimsel verilerin tamamından yararlanmak gerekir.

Tümcede Vurgu

Konuşma sırasında, cümlenin anlamına bağlı olarak, sözcükler arasında yer değiştirebilen ve sözcüklerin, söz öbeklerinin kendi vurgularından daha güçlü olan vurguya tümce vurgusu denir. Normal durumlarda tümce vurgusu yüklem üzerindedir. Tümce vurgusunu daha belirgin duruma getirebilmek için tümce düzeninde de değişiklik yapılabilir (Vural-Böler 2012: 73).

Bugün arkadaşlarımla İstanbul’a **gidiyorum**.

Bugün arkadaşlarımla **İstanbul’a** gidiyorum.

Bugün **arkadaşlarımla** İstanbul’a gidiyorum.

Bugün arkadaşlarımla İstanbul’a gidiyorum.

Tümce vurgusu çok defa üzerinde bulunduğu sözcüğün vurgusu ile üst üste düşmekte ve onu baskınlaştırmaktadır. Ancak tümce vurgusu sözün anlamına göre gezicidir. Onu, yerine göre tümce unsurlarından herhangi birinin üzerine götürülebiliriz. O zaman tümcenin anlamca ağırlık noktası da o sözcük üzerine geçmektedir.

Bunlara ek olarak, sözcükte vurgu bir seslem üzerindeyken tümcede vurgu bir sözcük üzerindedir.

Tümcede vurgu 4 grupta incelenebilmektedir:

Tümcede Vurgu

Eylem Tümcelerinde
Vurgu

Ad Tümcelerinde
Vurgu

Şart Tümcelerinde
Vurgu

Soru Tümcelerinde
Vurgu

a. Eylem Tümcelerinde Vurgu

Yüklemi eylem soylu sözcük olan tümcelerde vurgu, yükleme en yakın olan sözcük ya da sözcük öbeği üzerindedir.

Bu kitabı bana, doğum günümde **annem** almıştı. (Özne vurgulanmıştır.)

Bu kitabı, annem, bana **doğum günümde** almıştı. (Zarf tamlayıcısı vurgulanmıştır.)

Bu kitabı, doğum günümde annem, **bana** almıştı. (Yer tamlayıcısı vurgulanmıştır.)

Annem, bana doğum günümde **bu kitabı** almıştı. (Nesne vurgulanmıştır.)

b. Ad Tümcelerinde Vurgu

Yüklemi ad soylu sözcük olan tümcelerde vurgu, yüklemdedir.

Bu konunun kavranması diğerlerinden **kolaydır**. (Yüklem ad soylu olduğu için vurgu yüklemdedir.)

Gönlümü fetheden **sensin**. (Yüklem ad soylu olduğu için vurgu yüklemdedir.)

c. Şart Tümcelerinde Vurgu

Şart tümcelerinde vurgu, şart kipindedir.

Konuyu dikkatlice **dinlersen** başarılı olursun. (Vurgu, şart ifadesindedir.)

İşin erken **biterse** yanıma uğra. (Vurgu, şart ifadesindedir.)

ç. Soru Tümcelerinde Vurgu

Soru sözcükleri ile kurulan soru tümcelerinde vurgu, tümcede soru anlamını sağlayan szcktedir.

Sen, Burak'ı okulda **ne zaman** gördün? (Zarf tamlayıcısı vurgulanmıştır.)

Sen, dn Burak'ı **nerede** gördün? (Yer tamlayıcısı vurgulanmıştır.)

Sen, dn okulda **kimi** gördün? (Nesne vurgulanmıştır.)

Kim, dn Burak'ı okulda görmüş? (zne vurgulanmıştır.)